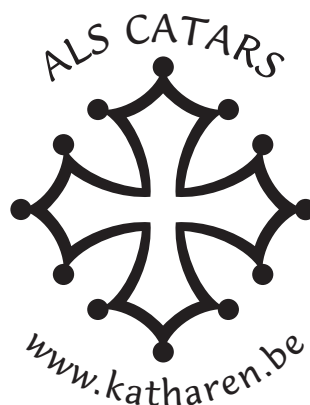

Benoît Beyer de Ryke

**De Middeleeuwen en
hun religieuze dissidenten:
katharen en begijnen,
11de - 14de eeuw**

Nederlandse vertaling van Raymond Doms

DE MIDDELEEUWEN EN HUN RELIGIEUZE DISSIDENTEN: KATHAREN EN BEGIJNEN, 11de-14de EEUW

In een eerste fase stellen we de nieuwe tendensen in de geschiedschrijving van de middeleeuwse ketterijen voor. We kunnen deze bestempelen als een “copernicaanse revolutie” in het benaderen van het ketteren gegeven: in plaats van te vertrekken van de ketterij zelf, heeft men meer aandacht voor het anti-ketterse discours van de Kerk die de ketterij tot leven roept om haar macht te consolideren. Daarna, om deze nieuwe benaderingswijze van het ketteren feit te illustreren, zullen twee bijzondere gevallen van “middeleeuwse ketterij” aan bod komen, nl. het katharisme en de begijnenbeweging. Voor elk van hen zullen we de doctrine voorstellen zoals we ze kennen (en we weten daarbij dat de bronnen meestal afkomstig zijn van deze die ze bestreden), en daarna hebben we het over de repressie waarvan de ketteren het voorwerp waren vanwege de kerkelijke overheid. Het besluit dringt zich dan duidelijk op: er bestaat alleen ketterij daar waar de Kerk of de politieke macht haar doen bestaan.

Geschiedschrijving van de middeleeuwse ketterijen: een “copernicaanse revolutie” in de benadering van het ketteren gegeven.

De grote wending in de geschiedschrijving van de middeleeuwse ketterijen doet zich voor einde van de jaren 80, in het werk van de Britse historicus Robert I. Moore¹ die de gegevenheden m.b.t. de geschiedenis van de ketterijen omkeert: waar men zich vragen stelde bij de plotselinge bloei van de ketterijen na het jaar duizend, wat de Kerk, in het verweer, zou aangezet hebben in de tegenaanval te gaan en het dogma opnieuw duidelijk te stellen, daar legt Robert I. Moore de nadruk op de Kerk zelf die, door haar hervormingsactiviteit, een sliert uitgestoten creëert - waaronder de ketteren en kort daarop de joden en de leprozen - om haar macht veiliger te stellen. Zo zou, na het jaar duizend, een “maatschappij van vervolging” ontstaan zijn.

Het aanklagen van de ketterij is nieuw in het Westen. Ruwweg genomen had men geen ketteren aangeklaagd noch veroordeeld sinds Priscillianus van Avila (te Trier onthoofd in 385)². Toen het arianisme eenmaal verdwenen was³ (in Frankrijk in de 6de eeuw met de regering van Clovis en zijn zonen, in Italië met de vernietiging van het Oost-Gotische rijk van Theodorik ten tijde van de oorlogen van Justinianus, in Spanje na de bekering in 587 van de West-Gotische

¹ MOORE R.I., *The formation of a persecuting Society: Power and deviance in Western Europe 950-1250*, 1987 [Nederlandse uitgave: *Ketteren, heksen en andere zondebokken. Vervolging als middel tot macht, 950-1250*, 1988]; ID., *À la naissance d'une société persécutrice: les clercs, les cathares et la formation de l'Europe* in MOORE R.I. (red.) in *La persécution du catharisme, XII-XIV siècle, Actes de la 6e session du Centre d'études cathares René Nelli*, 1996, p. 11-37.

² Hierbij dient opgemerkt dat de aanklacht “hekserij” luidde en niet “ketterij”.

³ Zie BOGAERTS N., *La répression du paganisme et de l'arianisme dans les conciles occidentaux des IVe-VIIe siècles* in DIERKENS A. en MORELLI A. (red.), *“Sectes” et “hérésies”, de l'Antiquité à nos jours*, 2002, waaruit ook deze bijdrage (gepubliceerd op internet: www.ulb.ac.be/philo/urhm/dissidents.html.)

koning Recaredus), vindt men geen getuigenis meer dat aangeeft dat men aan leken het verwijt maakte af te wijken van het katholieke geloof. Men diende te wachten tot 1022 om opnieuw een veroordeling wegens ketterij te zien opduiken: een twaalfstal kanunniken van Orléans werd levend verbrand op bevel van de Capetinger Robrecht de Vrome⁴. Men moet zich vragen stellen bij dit lange “zwijgen” over de ketterij gedurende 7 eeuwen. De hervormings- en post-hervormingsgezinde westerse christenheid herontdekt en actualiseert de idee van ketterij terwijl het pausdom zijn boodschap op punt stelt en zich strijdend opstelt (het uitwerken van het begrip heilige oorlog en de oproep tot de kruistocht). In het zog van Robert I. Moore zijn er geschiedkundigen als Monique Zerner⁵, Anne Brenon⁶, Dominique Iogna-Prat⁷ die in hun werk rekenschap geven, elk op haar manier, van deze historiografische wending: voor hen zijn de ketterijen ook “uitgevonden”⁸ door de middeleeuwse Kerk om haar pretenties de wereld te overheersen kracht bij te zetten. Om deze nieuwe wijze van de zaken te bekijken te illustreren zou ik nu twee middeleeuwse dissidente bewegingen willen bespreken, onder de veelheid van deze die toen het daglicht zagen. In beide gevallen wordt aangetoond dat we te maken hebben met christelijke stromingen (weliswaar soms heterodox) die in de ketterij gedrongen werden omwille van het kerkelijk gezag.

Twee bijzondere gevallen: het katarisme en de begijnenbeweging.

HET KATHARISME

Op welk ogenblik doet het kathaars gebeuren zich voor? Men kan de volgende tijdsverk hanteren: 11de - begin 14de eeuw (de laatste kathaarse parfait werd in 1321 verbrand). De geografie van het katarisme, alhoewel steeds met de Languedoc in verband gebracht, overstijgt in werkelijkheid het Zuiden van Frankrijk daar men sporen van deze beweging vindt in Lombardije, in Champagne, in Vlaanderen en in het Rijnland. Niettemin is het onbetwistbaar dat het geografisch centrum van het verschijnsel Zuid-Frankrijk is. De katharen, kettters in de ogen van de Kerk van Rome en in deze van Cîteaux - Bernard van Clairvaux zag in hen “apostelen van Satan” - beschouwden zichzelf als de ware Kerk van Christus. Wie waren ze echt, en wat was hun leer, dat wordt hier⁹ even in ogenschouw genomen, alvorens te komen tot de repressie waarvan ze het voorwerp waren.

---

⁴ Dit is bij mijn weten de eerste brandstapel van de middeleeuwen.

⁵ ZERNER M., (red.), *Inventer l'hérésie? Discours polémiques et pouvoirs avant l'Inquisition*, 1998 (Collection du centre d'études médiévales de Nice, 2). Dit werk is gebaseerd op de hypothese dat het “anti-kettters discours gebouwd is om de vooruitgang van de kerkelijke instelling te verdedigen”. Zie ook EADEM, “Hérésie” in LE GOFF J. en SCHMITT J.-C. (red.), *Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval*, 1999, p. 464-482.

⁶ Ik zal het verder hebben over het werk van A. Brenon dat betrekking heeft op het katarisme.

⁷ IOGNA-PRAT D., *Ordonner et exclure. Cluny et la société chrétienne face à l'hérésie, au judaïsme et à l'Islam, 1100-1150*, 1998. Dit werkt toont aan hoe de christelijke vervolgingsmaatschappij - die met de hulp van Cluny kon worden opgericht - drie beelden van de Andere verwerpt: de inwendige andere (de ketter), de half inwendige, half uitwendige andere (de jood), en de uitwendige andere (de muzelman). Op die manier (en dit in tegenstelling tot de légende dorée met betrekking tot de abt van Cluny) heeft de schikking van het christelijk discours door Pieter de Eerbiedwaardige, de uitstoting veroorzaakt.

⁸ Het gaat natuurlijk niet om een totale uitvinding. Het standpunt is niet in die mate constructivistisch. De heterodoxe opvattingen en de verscheidenheid van opinies hebben altijd bestaan, maar ze worden niet als kettters beschouwd behalve wanneer een macht ze als dusdanig aan de kaak stelt.

⁹ Over het katarisme bestaat een indrukwekkend aantal boeken en artikelen - in hoofdzaak Franse - van allerlei gehalte, waaronder, helaas, een aantal een gekke toer opgaan. Buiten een klein recent boekje, dat zeer goed de toestand schetst met betrekking tot het onderzoek van het katarisme en, meer in het algemeen, over religieus geloof en praktijk in de middeleeuwse Languedoc - BERLIOZ J. (red.), *Le pays cathare. Les religions médiévales et leurs expressions méridionales*, 2000 (Points, Histoire, nr. 279) - vermeld ik in hoofdzaak de ernstige en vernieu-

Het steeds weerkerend probleem voor de kennis van de afscheidingsbewegingen in de middeleeuwen (en waarschijnlijk ook voor andere perioden) is dit van de bronnen. Zoals Georges Duby het gevat heeft verwoord, “wij weten niets van de ketterij tenzij door hen die haar vervolgd en overwonnen hebben, door veroordelingen, door weerleggingsgeschriften”. Het gezichtspunt van de overwinnaar geeft ons dus - meestal - toegang tot het gedachtegoed van de overwonnenen. Daarenboven, sinds het onderzoek van dominee Napoléon Peyrat in de tweede helft van de 19de eeuw¹⁰, en meer nog sinds enkele decennia, heeft er zich een ware kathaarse mythe gevormd die meer verschuldigd is aan de verbeelding dan aan ernstige historische studie¹¹. In de jaren 1950 had het probleem van het katharisme er de schijn van dat het opgelost was: het ging, voor theologen en godsdiensthistorici die zich over deze ketterijen bogen, om een middeleeuwse heropflakking van zeer oude zoroastrische en manicheïstische¹² geloofspunten, vreemd zowel aan het christendom van de middeleeuwen als aan het Westen, die overgebracht werden naar de Latijnse wereld via de paulicianen¹³ en de bogomielen¹⁴. Vandaag is de benadering gewijzigd, als gevolg van het ontdekken van

---

wende studies van Anne Brenon, wiens verdienste het is zich van 1982 tot 1998 ingezet te hebben als directrice van het Centre d'Études Cathares René Nelli te Carcassonne en als redactiesecretaris van het internationaal tijdschrift over de middeleeuwse ketterij *Heresis* en ons naar de teksten van de katharen geleid te hebben zodat we konden binnendringen in de authenticiteit van hun boodschap die erin bestond een christendom van de Geest te vestigen, dat steunde op Pinksteren, en dat een terugkeer betekende tot de evangelische prediking. Onder de werken van A. BRENON vermeld ik: *Le vrai visage du catharisme*, 1989; *Les femmes cathares*, 1992; *Les cathares, vie et mort d'une Église chrétienne*, 1996; *Les cathares, pauvres du Christ ou apôtres de Satan?*, 1997 (Découvertes, 319); *Les archipels cathares, dissidence chrétienne dans l'Europe médiévale*, 2000; *Le dico des cathares*, 2000. Ik signaleer verder nog: NELLI R., *La philosophie du catharisme, Le dualisme radical du XIIIe siècle*, 1988; ROQUEBERT M. (groot historicus van het katharisme waarin hij een heropbloei ziet van de christelijke gnosis van de eerste eeuwen), *L'épopée cathare*, laatste uitgave in 2 boekdelen, 2001. DUVERNOY J., *Le catharisme*, 2 dl.: *La religion des cathares - L'histoire des cathares*, heruitgegeven, en de vertaalde klassieker van LE ROY LADURIE E., *Montaillou, occitaans dorp, van 1294 tot 1324*, waarin hij gebruik maakt van het Inquisitieregister (1318-1325) van Jacques Fournier, de latere paus Benedictus XII. Zie ook THOUZELLIER Ch., *Catharisme et valdésisme en Languedoc à la fin du XIIe et au début du XIIIe siècle, politique pontificale et controverses*, 1966. EADEM, *Hérésies et hérétiques: vaudois, cathares, patarins, albigeois*, 1969. Recenter ZERNER M. (red.), *L'histoire du catharisme en question: le concile de Saint-Félix, 1167*, 2001, rond 1170 (de traditionele datum 1167 wordt vandaag niet meer algemeen aanvaard); op de burch van Saint-Félix-de-Caraman, nabij Toulouse, in de Lauragais, zou een kathaars concilie gehouden zijn, voorgezeten door de bogomielse bisschop van Constantinopel Niquinta; het doel was de organisatie van de kathaarse bisdommen. Bepaalde hedendaagse historici betwijfelen het houden van dit concilie of ten minste het verslag dat erover bericht. Dit werd gepubliceerd in de 17de eeuw, naar een kopie van 1232 (waarvan de authenticiteit wordt betwist) en aandachtig onderzocht door Antoine Dondaine in 1946, die oordeelde dat het bevestigd was door andere bronnen. Zie BERLIOZ, J. *Le concile cathare de Saint-Félix a-t-il eu lieu?* in *L'histoire*, nr. 231, 1999, p. 19-20]. Ook BEYER de RYKE, B., *Le défi cathare, une hérésie dualiste en plein moyen âge* in *Villers*, 21, 2002, p. 36-49.

¹⁰ PEYRAT N., *Histoire des Albigeois, Les Albigeois et l'Inquisition*, 3 dl., 1870-1872; heruitgave 1996.

¹¹ Zie HAGMAN Y., *Les historiens des religions et les constructions des ésotéristes*, in *Le Catharisme: l'édifice imaginaire. Actes de la 7e session du Centre d'études cathares René Nelli*, 1998, p. 131-143.

¹² JIMENEZ SANCHEZ P., *La vision médiévale du catharisme chez les historiens des années 1950: un néo-manichéisme* in *Le catharisme: L'édifices imaginaire, ibidem*, p. 65-96, en ook BRENON A.; *Le catharisme méridional: questions et problèmes*, in *Le pays cathare, o.c.*, p. 81-100.

¹³ “Sekte” die de Byzantijnse keizers te vergeefs poogden uit te roeien in de 9de eeuw. De paulicianen noemden zich christenen, maar hun leer geleek op deze van de manicheers. Zij stelden de goede God die de hemel en de engelen geschapen heeft, tegenover de God van het kwade, schepper van de zichtbare materiële wereld.

¹⁴ De beweging van de bogomielen (die de naam dragen van hun stichter priester Bogomil, wat in het Bulgaars betekent “vriend van God”) is een ketterse dualistische beweging die ontstaan is in de 10de eeuw in Bulgarije en die uitgezwermd is naar de Balkanlanden, daarna, in de 12de eeuw, naar het Byzantijnse rijk. Hun leer is gebaseerd op een manicheïsch systeem dat licht en duisternis tegenover elkaar stelt, d.w.z. goed en kwaad. De bogomielen putten hun voorschriften uit het evangelie maar ze verwerpen het Oude Testament. Voor hen kan de schepping - die slecht is in essentie - niet het werk zijn van de Goede God, maar van een duistere God. Zij zetten zich af tegen de officiële kerk en verwierpen een aantal punten van haar leer, vooral de drie sacramenten doopsel, eucharistie en huwelijk en ook het vereren van beelden, vooral het kruis, en de tempel als heilige plaats. In de 12de eeuw zijn bogomielse missionarissen uit het Byzantijnse rijk, waar de sekte vervolgd werd, naar Lombardije gekomen en van daar naar West-Europa. Deze beweging gaat dikwijls door als zijnde aan de oorsprong van de ontwikkeling van het katharisme in Frankrijk en in Italië in de 12de en de 13de eeuw. Dit is niet het standpunt waarachter ik mij schaar in deze studie, zelfs al dient erkend te worden dat er evidente structurele gelijkenissen zijn tussen bogomilisme en katharendom.

nieuwe bronnen van kathaarse oorsprong, die gepubliceerd werden vanaf het midden van de 20ste eeuw¹⁵ en ook van een nieuwe lezing van de documenten die uitgingen van de Inquisitie (waarvan men weet dat zij door de paus ingevoerd werd rond 1233, meer in het bijzonder om te strijden tegen het katharisme). Het huidig historisch onderzoek verwijst het katharisme naar zijn christelijke oorsprong: het katharisme is maar een middeleeuwse manier om het christendom te bekijken. Het is geen andere godsdienst, afkomstig van de Perzische wereld, die tegenover het christendom zou staan als een buitenstaander. In deze context moet men dus de kathaarse ketterij beschouwen, niet als een zaak van oosterse manicheeërs die in de westerse christenheid binnendringen, maar als het antwoord van christelijke minderheidsgroepen die verwaarloosd werden door de evolutie van het gregoriaans pausschap. Dit is het standpunt dat ingenomen werd door de geschiedschrijfster Anne Brenon in haar benadering van het katharisme waarin ze een volledig christelijke eis ziet binnen een christelijke context en aangeklaagd door de christelijke macht. Anne Brenon schrijft: *De ketter bestaat alleen als hij wordt aangeklaagd. Kent men hem niet of laat men hem links liggen, dan is het een christen zonder geschiedenis*¹⁶.

Feitelijk zou men het huidig gezichtspunt van de geschiedschrijving over het katharisme kunnen samenvatten op volgende manier: katharen zijn christenen die de Roomse Kerk, in haar streven naar orthodoxie, teruggedrongen heeft in de ketterij.

Alvorens de kathaarse leer uiteen te zetten, een woordje over de terminologie. Nu spreken we gemakkelijk over katharen en dat lijkt ons vanzelfsprekend. Er wordt nogal vlug vergeten dat zij zichzelf niet zo noemden (zij beschouwden zich als christenen) en dat het woord een negatieve connotatie had. Iedereen weet inderdaad dat de term “kathaar” komt van het Grieks *katharos* wat zuiver betekent. Maar wat men in het algemeen minder weet is dat deze term uitgevonden werd in het Rijnland - niet in de Languedoc - door de geestelijke Eckbert von Schönau¹⁷ die, bij een verhaal over kettters op de brandstapel, deze “katharen” heeft genoemd met een geleerde woordspeling gebaseerd op een pseudo-etymologie die het Griekse “zuiver” (refererende naar de oude sekte van de manicheeërs) vermengt met het Latijn *catus* (kat) wat verwijst naar de “katisten”, tovenaars die de kat aanbaden¹⁸.

De theoloog en ketterdeskundige Alain de Lille (naar het schijnt in 1203 te Cîteaux gestorven) ironiseert ook rond de etymologie van de naam en zegt dat zij zo genoemd worden “omdat zij het achterste van een kat, waarin Lucifer zich manifesteert, kussen. Deze benaming kathaar wordt in de middeleeuwen niet gebruikt, in alle geval bijna nooit in de Languedoc. In feite is het het werk van Charles Schmidt, *Histoire et doctrine de la secte des albigeois*¹⁹, verschenen in 1848-1849, dat aan het woord kathaar zijn adelbrieven zou geven en het verzekeren van een duurzame verspreiding. In de Midi werden de katharen vanaf de

---

¹⁵ In het totaal twee kathaarse tractaten en drie rituelen: het *Traité anonyme latin*, het *Livre des deux principes* - een samenvatting van een schrijven van Jean de Lugio, zie noot 23 -, het *Rituel occitan de Lyon*, het *Rituel latin* en het *Rituel occitan*. Het geheel van deze teksten staat in NELLI R., *Écritures cathares*, nieuwe uitgave bijgewerkt door Anne Brenon, 1995.

¹⁶ BRENON Anne, *Le catharisme méridional, Le pays Cathare*, o.c., p. 84.

¹⁷ Kanunnik te Bonn, later abt van de dubbelabdij van Schönau. Eckbert was de broer van Elisabeth von Schönau en een verwant van de abdis Hildegard von Bingen.

¹⁸ Men weet dat deze niet in geur van heiligheid stond in de middeleeuwen. Zie BOBIS L. *Le chat, histoires et légendes*, 2002.

¹⁹ 1848-1849, heruitgave 1996. Over Charles Schmidt met betrekking tot de katharen, zie JAS M. *L'orthodoxie protestante, le rêve albigeois, Schmidt et Peyrat in Le catharisme, l'édifice imaginaire*, o.c.

12de eeuw, aangeduid met de term “albigenzen”²⁰, want men aanzag de stad Albi als een belangrijk centrum van de ketterij (een standpunt dat in twijfel wordt getrokken door de moderne historici die niet meer aannemen dat de streek rond Albi het voornaamste centrum van de beweging zou geweest zijn. “Katharen”, “albigenzen”: die namen zijn in de geschiedschrijving bewaard gebleven want zij zijn gemakkelijk om de “ketterse” christenen aan te duiden. We moeten ons wel voor ogen houden, dat deze termen ontstaan zijn midden in een polemische context en een uitvindsel zijn van geestelijken en van machten die vijandig stonden tegenover de stromingen die ze aanduiden.

De kathaarse leer

Deze is uitsluitend gebaseerd op de christelijke Schrift maar staat er een heel aparte interpretatie van voor. Wat is de kern van de kathaarse prediking? Het voornaamste probleem is dit van het kwaad. De katharen beweren inderdaad dat een algoede God aan de oorsprong ligt van alle dingen. Hoe kan het dan dat uit deze goede God een slechte schepping is voortgesprongen (gezien de hel op de aarde is)? En hoe deze stelling begrijpen zonder een principe van het kwade, ja zelfs een God van het kwade in te voeren, d.w.z. zonder manicheeër te worden zoals de Inquisitie beweerde?

Er dient onderlijnd dat elk christendom fundamenteel dualistisch is²¹. Maar het echte dualisme dat duidelijk te onderscheiden is van het Romeinse dogma zoals het zich ontwikkelt in de 13de eeuw, is het dualisme van de schepping. Daar zijn de katharen heel sterk dualistisch. Volgens hen weliswaar is God de enige schepper, de goede God, aangekondigd door Christus is de auteur van de enige ware schepping (die geestelijk is). Maar krachtens de parabel van de goede en de slechte boom, parabel die voorkomt in het Mattheüsevangelie (7, 17-18) en die essentieel is in het kathaars theologisch gedachtegoed, kan de schepping van God, die goed is, die liefde is, alleen maar zijn naar zijn beeld, goed en volmaakt. “Een slechte boom brengt slechte vruchten voort; een goede boom kan geen slechte vruchten voortbrengen, noch een slechte boom goede vruchten.” De goede vrucht van de goede boom moet volledig goed en lichtend zijn. Het is dus niet deze materiële onderwereld waarin het kwaad bestaat. Volgens hen ging de al-goedheid van God voor op zijn al-macht. Zodus diende men het kwaad toe te kennen aan een ander principe. “God is niet almachtig; totaal eenvoudig, zonder *accidentia*²², wil hij het kwade niet en kan hij het niet doen (...). Om die reden moeten we wel het bestaan van een ander principe erkennen, dit van het kwade, dat verderfelijk handelt tegen de ware God en zijn schepsel, en dit principe geeft de indruk God te stellen tegenover zijn schepsel, en de schepping tegenover God.” (*Liber de duobus principis*)²³.

---

²⁰ Volgens BORST A., *Die Katharer*, 1953 (*Schriften der Monumenta Germaniae Historica*, 12), herdruk 1995, komt de eerste gekende vermelding van “albigeois” om een ketter aan te duiden voor in de vierde canon van het Concilie van Tours in 1163. Deze datum valt samen met de eerste vermelding van het woord “kathaar” bij Eckbert von Schönau: het zou dus kunnen gaan om een reconstructie *a posteriori*. Zie BIGET J.-L., *Les albigeois: remarques sur une dénomination*, in *Inventer l'hérésie?*, o.c., p. 219-255 [225-226].

²¹ Noot van de vertaler: in de monotheïstische godsdiensten is er een schepper en schepselen. In de Oosterse godsdiensten maakt de mens deel uit van het Mysterie. Alleen in het Ierse christendom van Jan Scotus Eryugena (9de eeuw) is de mens een deeltje van God (panentheïsme - alles in God).

²² *Accidentia*: het tegendeel van *essentia*, zonder accidentele kenmerken (n.v.d.v.)

²³ *Le Livre des deux principes*, uitgave en vertaling naar het Frans door Christine THOUZELIER, 1973, p. 191.

De katharen lezen de bijbelse en christelijke boeken dikwijls op een symbolische manier. God is de enige schepper want zijn schepping is de enige die geschapen is in het zijn en in de eeuwigheid. Dit betekent, voor de kathaarse christenen van de 13de eeuw, dat er geen andere hel is dan deze. De kwade schepping, deze onderwereld, opgezet door het slechte principe, is alleen de tijdspanne waarin het kwade zich manifesteert. Indien het kwade zich kon manifesteren in de eeuwigheid, dan zou het als het ware het goede zijn. Deze onderwereld, waarvan Satan de vorst is, heeft alleen de tijd om zich te manifesteren, en tijd is eindig. Een grote stap is gezet met betrekking tot het Roomse dogma: er is inderdaad een hemelsbreed verschil tussen volhouden dat de duivel de vorst van deze wereld is (wat de Kerk kan aanvaarden, want het is een engel die in opstand gekomen is en die het kwade heeft ingevoerd) en zeggen dat hij de schepper van deze wereld is (in het kathaars systeem wordt de duivel een kwaad principe, extern aan God). Maar in Genesis wordt gezegd dat de wereld geschapen is door God en dat, als dusdanig, hij goed is. Dit is ongetwijfeld de reden waarom, van alle boeken van de Bijbel, het boek Genesis het enige is dat de katharen absoluut verwierpen daar het voor hen een kwade fabel is. Deze kijk op de zaken was zeer subversief ten overstaan van het Roomse dogma en ten overstaan van de pauselijke theocratie die gebaseerd was op het augustianisme, politiek volgens dewelke het pausdom en de Kerk op aarde de stad van God vormden²⁴. De katharen van de 13de eeuw waren ertoe gekomen een eeuwige hel te loochenen en te prediken dat alle zielen - goed en gelijk ten opzichte van elkaar want alle geschapen door God en opgesloten in deze onderwereld - zouden gered worden.

Men dient de traditionele visie op het katarisme als zijnde een pessimisme, een visie die zonder twijfel teruggaat op Bossuet in de 17de eeuw²⁵, om te keren. De hel is geen dreiging aan de kim van het Laatste Oordeel, de hel bestaat hier en nu. Maar alle zielen zullen gered worden, ook deze van de inquisiteurs, op voorwaarde dat ze in dit leven of in een ander de handoplegging krijgen. Dus finaal moet de hele goede schepping terugkeren naar de Schepper. Dit is in werkelijkheid een fundamenteel optimisme. Er is geen eeuwige vervloeking. De katharen zijn christenen voor wie de oneindige goedheid van God uitstijgt boven zijn almacht. De almacht van God is beperkt door het kwade, door de materie. Maar zijn goedheid is grenzeloos, is oneindig. Het zou ondenkbaar zijn dat deze oneindig goede God mensen tot de eeuwige verdoemenis zou kunnen bestemmen.

De katharen maken van de Heilige Geest de voornaamste overbrenger van het heil. Het doopsel dat tot christen leidt bij de katharen is het doopsel door handoplegging dat de Geest inblaast. De katholieke kerk heeft de handoplegging, die deel uitmaakte van het primitieve doopsel, in belang teruggedrongen en heeft het herleid tot het sacrament van het vormsel (wat, op het niveau van de volkse vroomheid, minder impact kent). De manier waarop zij de Heilige Geest ophemelen als voornaamste drager van het heil brengt hen ertoe de rol van Christus te minimaliseren in zoverre dat zij een zeer onduidelijk beeld hebben van zijn natuur. Zij aarzelen grondig tussen zeer oude tradities: het adoptianisme (Christus is God niet, het is zijn zoon, maar zijn aangenomen zoon, het is een aangenomen schepsel, hij komt niet voort uit de Vader zoals het Credo stelt) en het docetisme (dat reeds door Ireneüs van Lyon werd bestreden in de 2de eeuw; het woord komt van het Griekse woord "dokein", schijnen, en

---

²⁴ Zie BEYER de RYKE B., *L'apport augustinien: Augustin et l'augustinisme politique* in RENAUT A. (red.), *Histoire de la philosophie politique*, dl. II, *Naissances de la Modernité*, 1999, p. 43-86.

²⁵ Beroemd Frans bisschop en redenaar (zijn *sermons funèbres*, die een *Histoire du protestantisme* schreef (n.v.d.v.)

betekent dus dat God slechts mens geworden is in schijn). Voor de katharen is de materie al te onzuiver opdat God zou hebben kunnen mens worden in een lichaam van vlees. Het bewijs dat hij een soort spookbeeld is bestaat in het feit dat hij op het water loopt, dat hij verdwijnt, enz. Zelfs vanuit katholiek standpunt heeft de verrezen Christus niet hetzelfde lichaam als de Christus van de Passie, hij heeft een glorierijk lichaam, een geestelijk lichaam, immaterieel. Voor de katharen heeft Christus niet gewacht op de verrijzenis om een glorierijk lichaam te hebben. Het ogenschijnlijk materieel lichaam van Christus is schijn, verschijning. Het ligt moeilijk voor de katharen de geboorte van Christus uit te leggen. Zij dringen de rol van Maria sterk terug: in grote lijnen, voor de katharen, heeft Maria geen enkele rol gespeeld. Christus is doorheen Maria gekomen als water door een leiding, dit wil zeggen dat hij niets ontleend heeft aan de menselijke vleeselijke natuur van Maria. Het is niet echt een menswording want God is te verheven om mens te worden in een ellendig menselijk lichaam.

De kathaarse christologie is dus verschillend van de Roomse, zoals deze zich uitkristalliseerde, zich codificeerde en dogma werd tussen de 11de en de 13de eeuw. Men kan nochtans niet loochenen, zoals men het in het verleden gedaan heeft, dat zij "christenen" waren, want zijzelf definieerden zich als christenen en het geheel van hun theologisch inzicht is gebaseerd op de christelijke boeken en alleen daarop. Maar het is waar dat hun opvatting van de christologie verschilt van deze die, volledig gecodificeerd, gaat opduiken in het katholicisme van de 13de eeuw. In dit opzicht dient eraan herinnerd dat de eerste Kerk, deze van de eerste eeuwen, lang getwijfeld heeft over de natuur van Christus eer het feit dat Christus de zoon van God is in de strakke betekenis van het woord dogmatisch werd vastgelegd. De rol van Christus was volgens hen niet verlossing te komen brengen voor de menselijke schepsels in deze wereld door te lijden en te sterven op het kruis. De katharen waren christenen die de algoedheid van God lieten voorgaan op zijn almacht (zoals zij Pinksteren stelden boven de Passietijd) en volgens hen was God heel en al goedheid, hij kon geen slechte middelen gebruiken om tot zijn einddoel te geraken. Het lijden is een duivelse uitvinding, het kan niet tot verlossing leiden. Een algoede God heeft zijn zoon niet naar het martelaarschap kunnen sturen.

Maar er was wel een openbaring nodig, er moest wel iemand zijn die de op aarde ingeslapen zielen kwam opwekken en hen hun hemelse oorsprong kwam openbaren: Christus heeft die rol vervuld. Zonder Christus is er geen heil mogelijk. Hoe zouden wij zonder hem weten dat onze zielen van hemelse oorsprong zijn, dat onze zielen deeltjes zijn van de goddelijke substantie? Hoe zouden we weten dat we de Heilige Geest dienden te ontvangen opdat onze geest, die bij God gebleven was, onze ziel zou komen halen en ze terugbrengen naar God in het uur van onze dood? Dus, Christus rol is essentieel, maar hij is een boodschapper: zijn opdracht is de mensen op te wekken (de ingeslapen zielen) en hen als middel tot hun heil dit doopsel van de Geest te geven dat hij aan zijn apostelen toediende met Pinksteren. Weliswaar, in deze wereld waarvan Satan de vorst is, kon Christus niet anders als vervolgd worden. Maar het was niet om vervolgd te worden dat hij gekomen is (de Passie is van minder belang voor de katharen).

De katharen, het dient nogmaals gezegd, beweerden de ware Kerk van Christus te zijn. Zij beweren de opvolgers van de apostelen te zijn: zij zijn de erfgenamen van Christus en van zijn apostelen. Daaruit volgt dat zij (en daarmee zijn ze ketter) alle latere toevoegingen van de kerkelijke instelling aan de loutere boodschap van Christus, zoals het Nieuwe Testament ze voorhoudt, weigeren. Zij verwerpen alle concilies, de kerkvaders, kortom al wat later komt

dan de zuivere nieuw-testamentische boodschap. En zij leggen er zich op toe de nieuw-testamentische boodschap te verkondigen. Dit wil zeggen dat zij de sacramenten weigeren die de Roomse kerk stukje bij beetje ingesteld heeft o.a doorheen de Karolingische periode tot de 9de en via de Gregoriaanse hervorming in de 11de eeuw. Zij weigeren de doop met het water dat aan kleine kinderen die nog niet voor de rede vatbaar zijn, toegediend wordt. Ook al omdat een sacrament dat door onwaardige handen gegeven wordt niet geldig is (en heel wat priesters waren onwaardig in de 11de eeuw). Zij weigeren het huwelijk, dat het recentste is van de sacramenten (vermits het juist het hervormingsgezinde pausdom is dat tracht het te promoten), door te zeggen dat het huwelijk slechts een burgerlijke overeenkomst is en dat God zich niet bekommert om zo'n aardse aangelegenheden. En vooral weigeren zij de eucharistie, die werkelijk de hoeksteen is van het katholicisme, door een symbolische interpretatie van het Laatste Avondmaal. Zij houden het, in de plaats van de eucharistie, bij een eenvoudige zegening van het brood dat zij delen ter nagedachtenis van Gods woord dat in de wereld dient verspreid te worden. In de plaats van alle sacramenten van de Roomse Kerk, die zij niet gefundeerd achten op de Schrift, brengen zij het enige sacrament in de praktijk dat zij wel gefundeerd achten in de Schrift, te weten het doopsel door de Geest en door het vuur, door de handoplegging: het *consolamentum*. Wanneer de ziel in het materiële lichaam wordt ingeblazen blijft de geest bij God, in het Koninkrijk. Dit *consolamentum* heeft volgende betekenis: de Heilige Geest daalt in de mens en komt zijn ziel halen om ze teug te voeren naar het Paradijs bij God.

De ultieme boodschap van het katharisme is uiteindelijk: het geloof in de algoedheid van de mens en van God. In het innerlijke van elke mens is er een goede ziel die alleen vraagt gewekt te worden. In het innerlijke van de meest verstarde crimineel bevindt zich een engel Gods die vergeten is dat hij goed was en die zich dat op een dag zal herinneren. Alle criminelen zullen gered worden, alle mensen zullen worden gered. De kathaarse christenen bekeerden dat alle zielen zouden gered worden. Pierre Authié bijvoorbeeld, de oude notaris uit de bergen van de Ariège, die als parfait vervolgd werd door de Inquisitie en op de brandstapel omgekomen in 1310 voor de kathedraal Saint-Étienne te Toulouse, predikte dat alle zielen goed waren en gelijk aan elkaar, dat ze allen zouden gered worden, zelfs deze van de inquisiteurs (want zij hebben de boodschap van het Evangelie vergeten, maar zullen deze herontdekken op een zekere dag).

Onder de elementen die het succes van de katharen maakten, behoort hun kerkpraktijk. De *bons hommes* en de *bonnes femmes* predikten door hun voorbeeld. De *parfaits* hadden gekozen voor kuisheid, zij mochten absoluut niet doden, zelfs niet uit zelfverdediging. Daarenboven aten ze nooit vlees, kaas of melk en onderhielden zij strenge vastens. Zij werden aanzien als goede christenen die duidelijk leefden naar het voorbeeld van de apostelen. De nieuwe pastoraal van de bedelorden in de 13de eeuw heeft er zich waarschijnlijk door laten inspireren. Hun religieuze huizen werden niet meer ingeplant, zoals deze van de benediktijner of cisterciënzer kloosters, ver van de wereld, in wilde valleien of diepe wouden, maar midden in stad en dorp. Het waren daarenboven open huizen en geen gesloten kloosters.

De prediking van de katharen was eenvoudig, rond het haardvuur. De overeenstemming tussen hun woorden en hun daden, in naam van het Evangelie dat zij citeerden, zorgde voor een groot succes. Men beschouwde hen als leden van een religieuze orde die niet noodzakelijk in strijd was met het christendom van de pastoor, maar die bijkomende zekerheid bood voor het heil. Er was ten andere mogelijk ook het tegenvoorbeeld van de Kerk van Rome in

de mate dat de geestelijkheid die in rechtstreeks contact stond met de bevolking, van slecht alooi was, slecht gevormd en van twijfelachtige zeden. Maar dit aspect dient niet aangedikt want in feite stond de lage geestelijkheid in het zuiden redelijk open voor dit nauwelijks dissidente christendom. De Kerk van Rome en van Cîteaux hebben, van hoger hand, het antagonisme hebben ten top gedreven, waaruit dan gedeeltelijk de kruistocht volgt.

De repressie van de beweging.

Het katharisme, dat opdook in de 11de-12de eeuw, wordt een obsessie voor de christenheid eind 12de-begin van de 13de eeuw. De cisterciënzers hebben sterk bijgedragen tot de "opbouw" van de zuiderse ketterij, door het verspreiden van de gedachte dat er in de Languedoc een heel belangrijke ketterse haard aanwezig was. Zij beweerden (ten onrechte, naar het schijnt) dat heel de bevolking erbij betrokken was en dat het verschijnsel ten allen prijze diende uitgeroeid.

Sint Bernardus zelf, abt van Clairvaux en de ware "geestelijk politieagent" van de christenheid²⁶, voerde vanaf 1145 de eerste grote campagne met prediking tegen de ketters. Hij predikte te Toulouse en Albi; evenwel zonder bijval. De orde van Cîteaux heeft het kathaars verschijnsel versterkt door van het Tolozaanse een ketters gebied dat gevaarlijk was voor de christenheid, te maken en zo in de geesten de gedachte ingang te doen vinden dat een uitroeiing met de wapens van de kathaarse haarden noodzakelijk was. Vandaar dan ook de kruistocht tegen de Albigenzen die in de 13de eeuw gelanceerd werd.

In 1206 neemt een Castiliaans prediker, een dertiger, Dominicus de Guzmàn (de later heilige Dominicus) het roer over van de cisterciënzers en hij poogt de ketters te bekeren met behulp van een nieuw type prediking gebaseerd op het voorbeeld van een arm bedelleven dat in contrast stond met de schittering van de gewone clerus en van de cisterziënzer abten: de prediker trekt op, barvoets, gekleed in een simpel wit kleed en bedelt voor zijn bestaan. Om geloofwaardig te zijn wanneer men het evangelie predikt, moet men zelf arm zijn. Maar het bijzondere is hier dat de prediking moet leiden tot het herstel van de orthodoxie. Desalniettemin zullen de dominicanen (door de paus erkend in 1215) niet meer succes boeken dan de cisterciënzers in hun pogingen tot reconversie van de "ketterse" bevolking van het Zuiden. Daarentegen zullen ze een determinerende en efficiënte rol spelen in de gerechtelijke vervolging van de katharen, van het ogenblik af dat de inquisitie hen zal toevertrouwd worden nadat zij operationeel werd in de jaren 1230.

De Kerk, die mislukt was in haar "vredelievende" strijd tegen de ketters, gaat een krachtadiger houding aannemen. Des te meer omdat in 1208 de cisterciënzer Pierre de Castelnau, pauselijk legaat, wordt vermoord bij Arles, in duistere omstandigheden (door een schildknaap van de graaf?) na een vruchteloze ontmoeting met graaf Raimond VI van Toulouse die de katharen gunstig gezind was. Paus Innocentius excommuniceert hem, ontslaat zijn vazallen van hun eed van trouw, predikt de kruistocht en looft de gebieden van de graaf uit aan wie er aan wil deelnemen. Terzelfdertijd verklaart hij Pierre de Castelnau heilig.

---

²⁶ Naar een uitdrukking gebruikt door J.-L. BIGET, *Les "albigeois"...*, o.c., p. 229-230.

Deze kruistocht, die in de geschiedschrijving bekend staat als de “kruistocht tegen de Albigenzen” kent twee periodes: de eerste feodaal (1209-1224)²⁷, de tweede koninklijk (1224-1229)²⁸. Voor de algemene geschiedschrijving is hij omwille van twee elementen belangrijk: ten eerste, qua religieuze ideologie, is het een teken van de uitbreiding van de kruistochten in christelijk gebied; ten tweede, voor de nationale geschiedenis van Frankrijk brengt dit de effectieve aanhechting mee van het Zuiden bij het Noorden van Frankrijk, een aanhechting die sommige voorstanders van een Occitanië nu nog zien als een werkelijke “kolonisatie” en een “acculturatie” van de landen met de oc-taal bij deze van het oïl.

Vanaf 1229 neemt de strijd van de Kerk tegen de ketters in de Midi (katharen, maar ook waldenzen²⁹), de vorm aan van de Inquisitie³⁰, die georganiseerd wordt door paus Gregorius IX in 1233 en toevertrouwd wordt aan de dominicanen (later ook aan de franciscanen). Vanaf 1215 was de orde der predikheren, die de Heilige Dominicus te Toulouse gesticht had, erkend geworden door het vierde concilie van Lateranen. Het is niet verwonderlijk dat de Inquisitie toevertrouwd werd aan de predikheren. Om tegen de ketterijen te strijden diende men te beschikken over een solide intellectuele vorming. Dat was het geval voor de dominicanen aan wie de eerste constituties een driedubbele missie opdroegen: studie, prediking en zielzorg.

De Inquisitie is een instelling met wetteksten in codevorm. Zij is langzaam tot stand gekomen, vanaf de Constantijnse periode met het eerste concilie van Nicea in 325 dat dogmata definieerde. Men mag haar dan nog niet de naam van Inquisitie geven. Het gaat om een controlesysteem op de religieuze denkpatronen, en in het bijzonder op alles wat de katholieke godsdienst in het gedrang kon brengen. De Inquisitie, volgens haar naam, wijst naar een instelling die op een precieze manier werd gedefinieerd door paus Gregorius IX. Zij stelt uitzonderingsrechtbanken in. De inquisiteur heeft een macht die hem gedelegeerd is door de Paus aan wie hij alleen rekenschap verschuldigd is. Vandaar de vijandige gezindheid van de bisschoppen ten opzichte van rechtbanken die hen ontsnappen. De procedure die op punt gesteld werd, is van “inquisitoire” aard, en vervangt de “accusatoire” procedure. In de accusatoire “beschuldigende” procedure, is er iemand die beschuldigt en die voor de rech-

---

²⁷ In verband met deze eerste kruistocht, herinner ik aan de centrale rol van Simon de Montfort, kleine edelman uit het Île-de-France, die aan het hoofd stond van de kruisvaarders. Plundertochten en moordpartijen ontbraken niet in deze expeditie: te Béziers werd de hele bevolking over de kling gejaagd: *Dood ze allemaal, God zal de zijnen wel herkennen!* zou de pauselijke legaat en abt van Cîteaux Arnaud Amaury gezegd hebben; te Lavaur werden de verdedigers gehangen; te Bram steekt men de ogen uit en hakt men de neus af van de inwoners.

²⁸ In 1226 neemt koning Lodewijk VIII persoonlijk de leiding van een kruistocht die (na zijn dood) zal leiden tot de definitieve aanhechting van Zuid-Frankrijk bij het domein van de Capetingers.

²⁹ In dezelfde periode als de katharen ontwikkelt zich een andere apostolische beweging, deze van de waldenzen of “armen van Lyon” die eveneens een spiritualiteit die verschilt van deze van de kerk van Rome beleven. Het ging om vrome leken die een arm en godgewijd leven wilden leiden. Hun naam is afgeleid van de stichter Pierre Valdès of Vaudès, een rijke handelaar van Lyon die het evangelie naar de letter begon na te volgen en arm als Christus wou leven. Omstreeks 1175 verkocht hij al zijn goederen ten voordele van de armen, liet zijn vrouw en zijn twee dochters achter, en begon te leven van aalmoezen en troonde vele vrome leken (en enkele geestelijken) met zich mee. Hij leidt een rondtrekkend leven met zijn gezellen, zonder standplaats en al bedelend voor zijn voortbestaan. De waldenzen zijn vrij vlug verdacht in de ogen van de Kerk want zij tellen in hun gelederen een meerderheid leken en ook vrouwen. Nog meer, zij vertalen de Bijbel in de volkstaal en beweren het evangelie te verstaan en de blijde boodschap te kunnen verkondigen zonder omweg langs de Kerk. Deze verklaart ze tot ketters in 1184. Maar velen vestigen zich in de Rhônevallei en in de Languedoc. Bijzonder feit: de prediking van de waldenzen werd door de Kerk als nuttig ervaren tegen de katharen, die steeds blij van vijandschap hebben gegeven. Dus werden ze in de Languedoc getolereerd tot omstreeks 1230, daarna werden ze als ketters vervolgd. Er bestaan nu nog enkele gemeenschappen waldenzen in Zwitserland, in Italië en zelfs in de Verenigde Staten en in Zuid-Amerika.

³⁰ ALBARET, L., *L'inquisition, rempart de la foi?*, 1988 (Découvertes, 366).

ter het bewijs moet leveren van wat hij beweert. In de inquisitoire procedure beperkt men er zich niet toe de ketters te veroordelen wanneer ze opduiken, maar men gaat ze zoeken. Deze procedure werd gedeeltelijk gedefinieerd op Lateranen IV, in 1215, met de procedure van rechtswege, in essentie gebaseerd op verklaring. Vanaf een vermoeden van ketterij kan de inquisiteur een proces tegen iemand beginnen. Zo rustte de Kerk zich uit met een repressief instituut met een te vrezen efficiëntie tegen de ketterijen van alle aard die haar macht beschadigden. Ze breidde de macht van deze uitzonderingsrechtbank uit tot heel Europa en zo zal de pauselijke monarchie van de 13de eeuw een morele orde instellen die zeer sterk gebaseerd is op de seculiere arm die ten andere instond voor de uitvoering van de vonnissen van de Inquisitie. De Inquisitie kan inderdaad alleen maar bestaan als de vorst (of de openbare macht) het wil.

Na het einde van de kruistocht tegen de Albigenzen in 1229 en ten gevolge van de instelling van de Inquisitie in 1233 verdwijnen de parfaits in de clandestiniteit. Een laatste gebeurtenis verdient aandacht, meer omwille van haar symbolische waarde dan om haar werkelijk belang: het gaat om de belegering en de vernieling van Montségur in 1244. Vanaf 1240 gaf de burcht van Montségur³¹ onderdak aan een belangrijke kathaarse gemeenschap van bij de duizend personen. In 1243 legt een leger van tien duizend man, vergezeld van inquisiteurs, het beleg voor de burcht. Montségur biedt gedurende bijna een jaar weerstand, van 13 mei 1243 tot 14 maart 1244. De tweehonderd mannen en vrouwen die er gebleven waren en die weigeren de ketterij af te zweren worden op 16 maart 1244 verbrand. Deze lokale militaire episode wordt traditioneel beschouwd als het einde van de gewapende weerstand van de katharen. Na deze tragische gebeurtenis, waarvan de legende zich meester maakt (dit is het symbool gebleven van het gekneusde Occitanië), worden de katharen systematisch opgespoord door de Inquisitie. Het katharisme gaat gaandeweg wegdeemsteren om volledig te verdwijnen in de 14de eeuw (de laatste parfait, Guilhem Bèlibaste, wordt verbrand te Villerouge-Termenès in 1321).

DE BEGIJNENBEWEGING

Niemand verwondert er zich over het katharisme te ontmoeten in een studie over de middeleeuwse religieuze dissidenties. Maar bij sommigen zal het zeker vreemd lijken (zij weten weinig over de middeleeuwse ketterse doctrines) dat hier eveneens de begijnenbeweging onder de loep genomen wordt. Inderdaad, wanneer men denkt aan de rustige begijnhoven van Vlaanderen (Brugge, Leuven, Gent, Kortrijk, Diest...) heeft men het er moeilijk mee om zich in te beelden dat deze religieuze stroming, in haar aanvangsjaren, als uiterst verdacht werd beschouwd door de kerkelijke overheid; van daar een strenge repressie van haar meest gedurfde geestelijke en theologische aspecten.

Wanneer is de beweging ontstaan en heeft zij zich ontwikkeld? Men mag schatten dat de opkomst van de begijnen gaat van het eind van de 12de eeuw tot het begin van de 14de

---

³¹ Het is ongetwijfeld hier de plaats om eraan te herinneren dat de "kathaarse burchten" niets kathaars hebben. Uiteraard hebben katharen er zich kunnen verschansen, maar ze werden niet gebouwd voor de katharen. Dit is een ander aspect van de kathaarse mythe. Wat betreft Montségur, het gaat hier om een bolwerk dat in 1205 gebouwd werd op een rotspiek, op meer dan duizend meter hoogte, in het verwilderde graafschap Foix.

eeuw wat haar heterodoxe dimensie betreft, en bijna tot op onze dagen wat de orthodoxe versie (die gekanaliseerd werd door de Kerk) betreft. De beweging heeft zich vooral ingeplant in Vlaanderen, in het Rijnland en in het noorden van Frankrijk³².

Zoals voor de katharen zijn het vooral de bronnen van de inquisitie die ons in staat stellen de aspecten van de beweging die als meest afwijkend ervaren worden, te kennen. Men beschikt niettemin over enkele bronnen van de begijnen: inderdaad hebben een aantal begijnen, in de volkstaal, geschriften van grote theologische durf³³ opgesteld. Dit is het geval nl. van Mechtildis van Maagdenburg in het Duits, van Hadewijch van Antwerpen in het Nederlands en van Marguerite Porète in het Frans. Deze begijnen schreven in de volkstaal, niet in het Latijn, en verspreidden onder de gelovigen theologische subtiliteiten die tot dan toe het voorbehouden domein waren voor de geestelijken. In deze werken wordt uitdrukking gegeven aan wat bepaalde historici van de mystiek de volkstheologie noemen. Een groot aantal van deze begijnen - zoals Marguerite Porète die tragisch omkwam op de brandstapel - hebben moeilijkheden gehad met de kerkelijke overheid.

Alvorens te zeggen wie de actoren waren van de begijnenbeweging en welke hun leer was - zoals voor de katharen - een opmerking van etymologische aard, over de negatieve connotatie waarmee van in het begin, het woord begijn wordt omgeven. Op het einde van de 12de eeuw verschijnt de term met zekerheid in een passage van de Duitse cisterciënzer Césaire von Heisterbach. De etymologie is omstreden. Verscheidene interpretaties werden vooropgesteld. Jozef van Mierlo heeft een toenadering gesuggereerd tussen albigenzen en begijn (*al-bigensis*), wat ons een bijkomende reden zou verschaffen om de begijnenbeweging te behandelen na deze van de katharen. Begijn zou ook kunnen komen, zoals Alacantara Mens voorstelt, van het Franse *beige*, ofwel volgens anderen van het oud-Duits *beggen* (bidden, smeken). Sommige voorstellen zijn fantasie zoals deze die beweert dat begijn zou voortkomen van de heilige Begga, dochter van Pepijn van Landen (7de eeuw) of deze die een afleiding voorstaat van de naam van de Luikse priester Lambert "li Beges" (†1177).

Wat de historici onderbrengen in de categorie begijnenbeweging³⁴ beslaat een geheel van proeven en vormen van religieus leven van zeer grote diversiteit, waarvan het eenmakend element het lekekarakter is van deze geestelijke beweging. In essentie gaat het om een

---

³² In zijn *Manuel de l'Inquisiteur* wijdt Bernard Gui een hoofdstuk aan de *erroribus Bequinorum*. Het gaat hier om de radicale minderbroeders, ook spirituelen genoemd, die als dissident veroordeeld werden en voor wie Bernard Délicieux op een bepaald ogenblik het opnam. Zie elders, Teksten en Documenten (n.v.d.v.)

³³ Met de begijnen werd het eerste hoofdstuk geschreven van de Vlaams-Rijnlandse mystiek. Men vindt bij hen de brede adem van de negatieve dionysische mystiek die een van de hoogste toppen van de christelijke theologie kenmerkt. Als vrouwen in de middeleeuwen die gedomineerd werden door de mannen, die "mannelijke middeleeuwen" waarover Georges Duby handelde, hebben zij een soort macht uitgeoefend - geestelijk weliswaar, maar niettemin een soort macht - die aan weinige personen van hun sekse gegeven was. Dit is de reden waarom men zoveel feministische studies vindt in de geschiedschrijving van de begijnen. Zo zijn deze geestelijke vrouwen interessant in meer dan één opzicht. Als vrouwen hebben zij zich doen gelden in een van de sociale velden die hen ter beschikking stonden in de middeleeuwse periode, dit van de religieuze innerlijkheid. Als mystiekers hebben zij zeer verheven geestelijke gedachtengangen ontwikkeld, in de rechtstreekse lijn van de liefdevolle benadering van God - ontwikkeld door de cisterciënzer school - en de negatieve christelijke theologie waarvan Dionysios de Aëropagiet, in de 5de-6de eeuw, de onbetwiste oorsprong is.

³⁴ Er bestaat een overvloedige bibliografie over de begijnenbeweging. Ik citeer: DELMAIRE B., *Les béguines dans le nord de la France au premier siècle de leur histoire* in PARISSE M. (red.), *Les religieuses en France au XIIIe siècle*, 1985, p. 121-162; EPINEY-BURGARD G. en ZUM BRUNN É., *Femmes troubadours de Dieu*, 1988; GRUNDMAN H., *Religiöse Bewegungen im Mittelalter, Untersuchungen über die geschichtlichen Zusammenhänge zwischen der Ketzerei, den Bettelorden und die religiösen Frauenbewegung im 12. und 13. Jahrhundert und über die geschichtlichen Grundelagen der deutschen Mystik*, 1935, heruitg. 1961; LAUWERS M., *Paroles de femmes, sainteté*

vrouwenbeweging zelfs als sommige mannen - de bogijnen en de begarden - ook dit type van religieus leven, gestoeld op een persoonlijke zoektocht naar de volmaaktheid in het geestelijk leven, hebben beleefd. Vertrekkend van de principes van armoede en naastenliefde van de bedelorden die pas opgekomen waren, kende de begijnenbeweging een grote ontwikkeling in de 13de eeuw. Men maakt dan een “oceanische vloed” mee van vrouwelijke roepingen³⁵. Daarvoor zijn meerdere redenen. Ten eerste schijnt er een toename van het aantal vrouwen te zijn wat een demografisch onevenwicht meebrengt. De vrouwen van de hogere klassen, alleenstaanden of weduwen, hadden de mogelijkheid niet om hun bestaan veilig te stellen door het beoefenen van een ambacht. Deze vrouwen die, om sociale en tevens religieuze redenen, zich wouden terugtrekken, konden niet meer in de kloosters treden, gezien de religieuze orden niet genoeg nieuwe vrouwenkloosters hadden opgericht. Omdat ze geen plaats vonden in de schoot van de traditionele instellingen, bracht de begijnenbeweging hen een oplossing. De stadsomgeving was bijzonder gunstig voor de ontwikkeling van experimenten. Sommige begijnen woonden alleen en kenden een reizend bestaan; andere in gemeenschap in begijnhoven in de stad. De begijnhoven, een soort dorpen in de steden, vormden een geheel van huizen of conventen, voorzien van gemeenschapsgebouwen als de kapel en het hospitaal. In de 13de eeuw waren er tientallen van deze gemeenschappen in de talrijke steden van Noord-Europa. Het verschijnsel valt moeilijk te becijferen want, in tegenstelling tot de traditionele kloostergemeenschappen, lieten de begijnen praktisch geen documenten na. Men schat het aantal begijnen op minstens vierhonderd in Bazel, op een duizendtal in Straatsburg en een beetje meer te Keulen. De begijnen legden geen kloostergeloften af. Zij hadden dus geen statuut van religieuzen in de strikte zin. Maar omwille van het feit dat ze zich wijdden aan een leven van boetedoening en contemplatie, werden ze beschouwd als religieuze vrouwen (*mulieres religiosae*). Veel historici bestempelen vandaag deze levenswijze van vrome lekevrouwen als “semi-religieus”. Deze half-religieuzen traden in dienst van God zonder hun lekestaat te verliezen, zij volgden dus geen door de kerkhierarchy goedgekeurde regel. Dit was niet naar de zin van iedereen, in het bijzonder van de traditionele clerus, want het stelde impliciet het onderscheid in vraag tussen leken en clerus dat in de gregoriaanse Hervorming was beklemtoond. Daarenboven beschuldigde het gelovige volk, dat ze niet kon plaatsen, hen van hypocrisie. De begijnen leefden van aalmoezen zoals de bedelbroeders, maar ook van hun handwerk. Het merendeel was van adel of afkomstig uit de burgerij (in alle geval bij het begin van de beweging), en dus dikwijls heel gecultiveerd. Zij lazen, commentarieerden en vertaalden de gewijde teksten.

De leer van de begijnen

Zoals voor de katharen zullen we ons in essentie moeten behelpen met de bronnen van de Inquisitie om de heterodoxe gedachten van de afscheidingsbeweging van de begijnen te kennen. De voornaamste kritiek die de Kerk tegen de begijnenbeweging uitte, was haar

---

féminine, L'Église du XIIIe siècle face aux béguines, in BRAIVE G. en CAUCHIES J.-M. (red.), *La critique historique à l'épreuve, Liber discipulorum Jacques Paquet*, 1989, p. 99-115; Mc DONNELL E.W., *The beguines and beguards in medieval culture, with special emphasis on the belgian scene*, 1954; MENS A., *Oorsprong en betekenis van de Nederlandse begijnen- en begardenbeweging*, 1947; NEUMANN E., *Rheinisches beguines und Begardenwesen*, 1960; SCHMITT J.-C., *Mort d'une hérésie, l'Église et les clercs face aux béguines et aux bégards du Rhin supérieur du XIVe au XVe siècle*, 1978; SIMONS W., *The beguine movement in the southern low countries. A ressessement, Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 59, (1989), p. 63-105. BEYER de RYKE B., *La spiritualité des béguines. Trois femmes mystiques du XIIIe siècle: Mechtilde, Hadewijch, Marguerite in Villers*, 14 (2000), p. 8-14.

³⁵ EPINEY-BURGARD G. en ZUM BRUNN É., *Femmes troubadours...*, o.c., p. 11.

samengaan met de “sekte” van de Vrije geest die ideeën vertolkte met zware pantheïstische inslag. De beweging van de Vrije geest blijkt effectief de ketterse aspecten van de volktheologie van de begijnen te condenseren. Er werd aan de begijnen verweten te veel de nadruk te leggen op de vergoddelijking van de ziel die de staat van volmaaktheid had bereikt en bijgevolg het verschil tussen God en mens te loochenen³⁶.

De secte van de “broeders en zusters van de Vrije Geest” blijft moeilijk te omschrijven ondanks de zeer volledige werken van Romana Guarneri, Robert E. Lerner en, recenter, Raoul Vaneigem die bij hen als het ware een animo-mei 68 in volle middeleeuwen³⁷ ontdekte. Bepaalde historici - waaronder Lerner en Vauchez - hebben zelfs getwijfeld aan haar objectieve bestaan, en zagen er een geval van “inquisitoriale”³⁸ ketterij in, d.w.z. gecreëerd vanaf niets door de Inquisitie in haar pogingen tot classificatie van de dogmatische afwijkingen. Anders gezegd, de Vrije Geest zou een inzicht van de geest zijn.

Guarneri en Vaneigem, evenals Grundmann en Cohn vóór hen, menen dat er werkelijk gemeen- of broederschappen bestaan hebben in de brede zin, die contact kunnen gehouden hebben onder elkaar. Romana Guarneri schrijft wat volgt: “Zij noemden hun conventen *paradisi*: zij sloegen zich daar met zwepen, geraakten in extase en leefden waarschijnlijk in promiscuïteit. Zij recruteerden zowel bij de aristocratie van de steden, de groothandelaren, de clerici en de afvalligen, als bij de ongeletterde en onbehouwen plattelanders³⁹. In alle geval, of het nu ging om een goed georganiseerde secte, zoals de Kerk dacht, of gewoon om afwijkend geloof gedeeld door mannen en vrouwen in hun persoonlijke religieuze zoektocht, men gaat in het algemeen akkoord dat het begin van de Vrije geest opklimt tot de leerlingen van Amaury de Bène († 1207), een geestelijke die filosofie en theologie onderwees te Parijs.

De “amauricianen” steunden pantheïstische doctrines, verwant met de filosofische opvattingen van David van Dinant, magister artium die in Parijs onderwees bij het begin van de 13de eeuw en van wie het werk - de *Quaternali* - tot verbranding werd veroordeeld door de synode van Parijs van 1210. De veronderstelde leerlingen van Amaury werden veroordeeld in 1209 en 1211. Niettemin dateren de eerste geschreven getuigenissen rechtstreeks met betrekking tot de Vrije geest (*spiritus libertatis*) van het einde van de 13de eeuw. Het eerste onder hen is de *Determinatio de novo spiritu* van Albert de Grote die 97 ketterse stellingen (pelagiaanse en manicheïstische volgens hem) ingediend te Ries, in het bisdom Augsburg, in het jaar 1270-1273 door twee mannen, Arnold en Tietmar onderzocht. De secte van de Vrije Geest” is als dusdanig voor de eerste keer vermeld in een pauselijk breve van 1311. De Albertijnse compilatie naar aanleiding van de ketterij van Ries en vooral de documenten van

---

³⁶ Eenzelfde verwijt zal later gemaakt worden aan Meister Eckart. Zie BEYER de RYKE B., *Maître Eckhart, une mystique du détachement*, 2000, op p. 48-62 voor de betrekkingen tussen Eckhart en de begijnen.

³⁷ Over de Vrije Geest, zie GUARNIERI R., *Il movimento del Libero Spirito, testi e documenti*, 1995; EADEM, “Frères du Libre Esprit”, *Dictionnaire de spiritualité*, V, kol. 1241-1268; LERNER, R.E., *The heresy of Free Spirit in the later Middle Ages*, 1972. VANEIGEM R., *Le mouvement du Libre Esprit, généralités et témoignages sur les affleurements de la vie à la surface du Moyen Âge, de la Renaissance, et, incidemment, de notre époque*, 1986. Zie ook COHN N., *Les fanatiques de l'Apocalypse*, 1964.

³⁸ Volgens d'ALTARI M., *Eresie perseguitate dall'Inquisitione in Italia*, in *The concept of heresy*, 1976, p. 211-224. A. Vauchez meent anderzijds dat de secte van de broeders en zuster van de Vrije Geest “alleen maar heeft bestaan in de verbeelding van de inquisiteurs”, dat het gaat om een “praktisch etiket dat toeliet zich te ontdoen van deze die zich verzetten tegen het normalisatieproces van de bogardenbeweging. Zie VAUCHEZ A. *La spiritualité du Moyen Âge occidental, VIIIe-XIIIe siècle*, 1994, p. 168 (Points Histoire, 184).

³⁹ GUARNIERI R., *Frères de Libre Esprit*, o.c., kol. 1245.

de inquisitie⁴⁰ laten toe de standpunten van de Vrije Geest te benaderen. Verder heeft Romana Guarnieri aangetoond dat de *Mirouer des simples ames* van Marguerite Porète dient beschouwd te worden als een manifest van de Vrije Geest. In dat opzicht vertegenwoordigt het werk een van de voornaamste bronnen voor de kennis van de leerstellingen van deze beweging⁴¹.

We danken het aan Romana Guarnieri dat zij, al in 1946⁴², in Marguerite Porète de auteur van de *Miroir* erkend heeft die te voren doorging als het werk van de gelukzalige Margareta van Hongarije. Volgens Guarnieri is de *Miroir* een soort manifest van de mystieke opvattingen van de Vrije Geest. Het gaat hier om een tekst in middelfrans waarvan de volledige titel luidt: *Mirouer des simples ames anienties et qui seulement demourent en vouloir et desir d'amour*. Het gaat om een topwerk van de westerse mystiek dat zeer dicht staat bij de theologische gevoeligheid van Meister Eckhart. De thema's van het verzaken aan de eigen identiteit, de opgang van de geest in de godheid, de eenheid tussen de mens en de onkenbare God worden er aangeboord. De dialoog is van hoofse inspiratie en gaat tussen symbolische personages: Ziele, Vrouwe Amor, Rede... Deze gedialogeerde tekst herinnert aan de platonische dialogen alhoewel de constructie ervan minder streng is. Het werk is opgebouwd als een ridderroman: het gaat om een zoektocht, de zoektocht naar de *fin amors*. De Ziel wordt door de Rede aangemaand uitleg te verschaffen over de fusie in Liefde die zij heeft meegemaakt. Het voornaamste onderwerp van het werk wordt goed uitgedrukt door de titel van het twaalfde hoofdstuk: *Le vray entendement de ce que ce livre a dit que L'Ame adniente n'a point de volenté*. De ziel gaat in de eenheid met God op en verliest totaal haar eigen wil, zij is tot niets herleid in God. De ziel in deze staat van niet willen (*nient vouloir*) is totaal vergoddelijkt: *Ceste ame est Dieu par condicion d'amour*. De vergoddelijkte ziel, de ziel die zo door de genade geraakt wordt is zonder zonde. Het voornaamste verwijt van de inquisiteurs tegen Marguerite was het opgeven van de deugden, het afwijzen van de deugden door de vergoddelijkte ziel. De vergoddelijkte ziel moet afzien van de deugden en de werken, een soort quietisme avant la lettre voor hetwelk de werken nutteloos zijn: "men moet zich redden door het geloof zonder de werken" schrijft ze. Nog meer, deze onverschilligheid voor de uiterlijke werken van het geloof, is gegrond, in de *Mirouer*, op de tegenstelling tussen *Sainte Eglise la grant*, geregeerd door de Liefde, en *sainte Eglise la petite*, de kerk van de deugden en rituelen, geregeerd door de Rede; de eerste is deze van de volmaakten, de tweede deze van de gelovigen, van de *grossi*, van de *asnes très asnes* (de zeer ezelse ezels). Daar schuilt een "individualistische" verwerping in van het religieus conformisme. Anderzijds liet het feit dat het boek geschreven was in de volkstaal en niet in het Latijn toe een eenvoudiger publiek te bereiken, wat door de Kerk ervaren werd als een bijkomend gevaar. Had Margareta zich niet in de volkstaal uitgedrukt, ze was ongetwijfeld niet veroordeeld.

De centrale idee van de Vrije geest is de vergoddelijking van de christen. De grond van een dergelijk idee is pantheïstisch: God is alles wat bestaat en de mens kan God worden van nature. De Vrije geest bevestigt de mogelijkheid tot vereniging met God vanaf het moment dat de mens zich vrijmaakt voor Hem. Dat is de exacte betekenis van deze vrijheid van geest

---

⁴⁰ Voor de periode die ons betreft zijn de voornaamste documenten deze die betrekking hebben op 1° de bestrijding van de bogarden te Straatsburg (1317-1319) door Jan I van Zurich (1306-1328); 2° het inquisitieproces in 1322 aangespannen door Hendrik van Virneburg (1304-1332) tegen Walter van Holland en zijn gezellen; 3° het andere proces gevoerd omstreeks 1354 door de inquisiteur van Praag Gallus Neuhaus tegen Jan en Albert van Brunn (Brno). We vernoemen nog volgende processen: in 1332, dit van de begijnen van Schweidnitz; in 1350, dit van Contantin, te Erfurt; in 1367, steeds te Erfurt, dit van Johannes Hartmann; en in 1381, dit van Konrad Kannler.

⁴¹ Zie ORCIBAL J., *Le miroir des simples âmes et la secte du Libre Esprit, Revue de l'histoire des religions*, 1969, dl. 88, p. 35-60.

⁴² *Osservatore Romano*, 16 juni 1946.

die niets te zien heeft met de figuur van de vrijdenker, met de “esprit fort”, op de manier van Voltaire. Zijn geest vrij maken is hem leeg maken, open om God te ontvangen. Hij of zij van wie de geest verzwonden is, kan dan zeggen: “Ik ben God geworden”⁴³. In de gemeen- of broederschappen van de Vrije geest was het onderscheid duidelijk onder de verschillende graden van geestelijke vooruitgang: *incipientes*, *proficientes* en *perfecti*. Deze die deze graad van volmaaktheid hadden bereikt - de perfecti of vergoddelijkte parfaits - waren voorwerp van aanbidding. Zij noemden zich koning en koningin en kleedden zich met luxe. De bemiddeling van de geestelijkheid, de sacramenten en de heiligenverering leken hen overbodig; de werken en de deugden nutteloos. De volmaakte mensen zouden dus niet meer onderworpen geweest zijn aan een gemeenschappelijke moraal, in het bijzonder op seksueel gebied. De overgang van geestelijke vereniging naar geslachtelijke vereniging zou geen zonde meegebracht hebben. De Vrije Geest kon leiden tot “vrije zeden”. Gezien alles aan iedereen toebehoorde was diefstal toegelaten. Niettemin moet men beducht zijn voor deze aantijgingen van “anonisme” en deze morele deregulering, zelfs als ze bevestigd zijn geworden door de aangeklaagden na ondervraging, want dit was zowat niet te scheiden van de ketterij: afwijkend gedrag ging in de geesten van de inquisiteurs noodzakelijkerwijze vergezeld van de ergste schanddaden op moreel vlak⁴⁴. Men moet voor ogen houden dat men de stellingen van de Vrije Geest maar kent doorheen de documenten van de Inquisitie. Al wat men er over zegt is dus zeer afhankelijk van het gezichtspunt van de censor. Men kan zich ten andere afvragen in welke mate de inquisiteurs niet de nadruk hebben gelegd op de ketterse aspecten van deze doctrines, die in een uiteraard minder eenduidige, meer dubbelzinnige taal dan het Latijn van de toenmalige theologen, poogden de grootste intuïties van de mystiek uit te leggen.

De repressie van de beweging

De onafhankelijkheid van de begijnenbeweging van de kerkelijke hiërarchie moest noodzakelijkerwijze het wantrouwen en de vijandigheid opwekken van de Kerk van de 13de en 14de eeuw⁴⁵. De houding die werd aangenomen was tweërlei: de verwerping en de integratie. De verwerping van de heterodoxe begijnen beschouwd als kettersen; de integratie van de orthodoxe begijnen die gedwongen werden de regel van Sint-Augustinus aan te nemen of te fuseren met derde-ordebewegingen⁴⁶. De houding van verwerpen van de begijnenbeweging als ketters heeft zich vooral ontwikkeld in het begin van de 14de eeuw. Op 1 juni 1310 wordt Marguerite Porète te Parijs verbrand op de Place de la Grève, in het Frankrijk van Filips de Schone, samen met haar boek *Le Mirouer des simples ames*. In 1311-1312 veroordeelt het Concilie van Vienne de ketterij van begijnen en bogarden. Paus Clemens

---

⁴³ Een andere manier om dit uit te drukken: de mens verliest zijn ego-intentionaliteit, zijn gerichtheid op zichzelf, en komt tot alter-intentionaliteit: stelt zich open voor het/de andere (het Mysterie/God) en verliest zijn individualiteit, een ervaring die de mystiekers trachten onder povere woorden te brengen. Wie hierop verder wil ingaan, leze LIBBRECHT U., *Is God dood?*, 2004. (Noot vertaler).

⁴⁴ Zie VAUCHEZ A. in MOLLAT du JOURDIN M. en VAUCHEZ A. (red.), *Un temps d'épreuves (1274-1449): Histoire du christianisme des origines à nos jours*, dl. VI, 1990, p. 339-340.

⁴⁵ Over de vijandigheid tegenover de begijnen van die tijd: zie SCHMITT J.-C., o.c., De seculiere geestelijkheid en de gelovigen zagen in hen luieriken, de bedelaars concurrenten.

⁴⁶ De derde orden zijn religieuze organisaties van vrome leken, in relatie tot de eerste orde, de mannelijke, en de tweede orde, de vrouwelijke. Het is het resultaat op een zekere manier van de toetreding tot een grote religieuze orde van leken die een leven van christelijke volmaaktheid verlangden te leven in de wereld, zonder te breken met het gezin en het beroep. De eerste associaties van dit type klimmen op, volgens de documenten die we nog hebben, tot de 12de eeuw.

V (1305-1314) herneemt de voornaamste beschuldigingen in de decreten *Ad Nostrum* en *Cum de quibusdam mulieribus*. Deze, in 1313 samengebracht in de *Clementinae*, zullen na zijn dood, gepubliceerd worden in 1317. In datzelfde jaar worden de canons van het Concilie van Vienne afgekondigd door Johannes XXII, wat een algemene vervolging van begarden en begijnen met zich meebrengt, vooral in het Rijnland waar de aartsbisschop van Keulen Hendrik van Virneburg, deze afwijkende strekking reeds vervolgt sinds 1306. Hij zal een groot aantal begarden en begijnen laten verbranden of verdrinken in de Rijn. Niettemin, in 1319, preciseert de paus dat de orthodoxe begijnen niet moeten vervolgd worden. Het is dan zo dat de begijnenbeweging, in haar toegelaten vorm, zal standhouden na de 14de eeuw, maar alleen in het noorden (denken we aan de grote begijnhoven van Vlaanderen en Nederland).

Om te eindigen iets meer over het proces van Marguerite Porète⁴⁷, de meest beroemde van de heterodoxe begijnen. Geboren omstreeks 1250, afkomstig uit Henegouwen, van Valencijn meer in het bijzonder. Al wat men over haar leven weet komt in essentie uit de documenten van de inquisitie. Reeds voor 1306 werd haar boek een eerste keer verbrand, te Valencijn, op de markt op bevel van de bisschop van Kamerijk Gwijde II, en de lectuur ervan werd verboden op straf van excommunicatie. Gwijde II verbood Maguerite haar werk opnieuw te verspreiden op straffe veroordeeld te worden als ketter en hervallene. Zij hield geen rekening met deze verwittiging en herbegon, steeds met de *Miroir*, haar unieke meesterwerk. Zij werd dan vervolgd door de opvolger van Gwijde, Filips van Marigny, en dan door een hogere inquisitoriale instantie, te weten de provinciaal-inquisiteur van Opper-Lotharingen. Zij wordt verraden en aangehouden, gepijnigd en, uiteindelijk, veroordeeld. Nochtans had Marguerite gepoogd zich te beschermen en een veroordeling te voorkomen. Zo vindt men, in de inleiding van enkele manuscripten, voor de tekst, een goedkeuring van drie geestelijken: aan de éne kant de beroemde theoloog Godefroid de Fontaines, ex-regent van de universiteit van Parijs, die een ware lofzang zingt op het boek - ook al denkt hij dat het niet in alle handen mag gegeven worden want het zou aan de lezers illusies kunnen bezorgen omtrent hun eigen perfectie - en, anderzijds een cistercinzer genoemd Franc, van de abdij van Villers in Brabant, en een franciscaan met naam Jean.

Niets baatte. Marguerite verschijnt voor de algemene inquisiteur van het koninkrijk de dominicaan - en ten andere tevens biechtvader van koning Filips - Guillaume de Paris, die zich ook bezig houdt met het proces van de Tempeliers vanaf 1307. Men kent het einde van het proces tegen Marguerite Porète, die anderhalf jaar in de gevangenis gezeten heeft (de wettelijke termijn die gelaten werd aan de beschuldigten om hen toe te laten na te denken en, in voorkomend geval, af te zweren). De inquisitie veroordeelde haar om overgeleverd te worden aan de wereldlijke arm en op de brandstapel gezet te worden in 1310⁴⁸.

---

⁴⁷ Over haar zie: *Femmes troubadours...*, p. 174-213. Voor de tekst van de *Miroir*, zie GUARNIERI R., *Il movimento del Libero Spirito, testi e documenti*, 1965, (Archivio italiano per la storia della pietà, 4), p. 501-708. Voor de vertaling in het middeleeuws latijn tegenover de middelfranse tekst (red. R. Guarnieri), zie Margaretae Porete, *Speculum simplicium animarum*, uitg. P. VERDEYEN, 1986. Zie ook BERTHO M. *Le Miroir des âmes simples et anéanties de Marguerite Porète, une vie blessée d'amour*, en HOLLYWOOD A., *Suffering transformed: Marguerite Porete, Meister Eckhart and the problem of Woman's Spirituality*, in MCGINN B.(red.), *Meister Eckhart and the Beguin Mystics: Hadewijch of Brabant, Mechtild of Magdebourg, and Margarete Porete*, 1994, p. 87-113; LICHTMANN M., *Marguerite Porete and Meister Eckhart: The Mirror for Simple Souls Mirrored in Meister Eckhart and the Beguine...*, p. 65-86; RICHIR L., *Marguerite Porète, une âme au travail de l'Un*, 2002 (*Figures illustres*, 3).

⁴⁸ Voor het proces van Maguerite Porète, zie VERDEYEN P., *Le procès contre Maguerite Porete et Guiard de Cressonessart (1309-1310)* in *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1986, dl. 81, nr. 1-2, p. 47-94.

Conclusie

De thesis die deze studie onderbouwt is de volgende: opdat een heterodoxe stroming zou herkend en aangeklaagd worden als ketterij, is het nodig dat een macht haar als dusdanig aantoon. In het Europa van de middeleeuwen is de Kerk - steunend op de seculiere arm - deze macht tot discriminatie tussen de orthodoxie en de ketterij geweest: zij is het die op een zekere manier de ketterij "uitgevonden" heeft.

Tot slot een passage uit het boek van Robert I. Moore: *"De ketterij bestaat slechts in de mate dat een gezag besluit dat zij bestaat. De ketters zijn deze die weigeren de doctrine te onderschrijven en de tucht, die de Kerk eist, te erkennen. Zonder eisen geen ketterij. De ketterij kan alleen ontstaan binnen de context van gezagsbevestiging waartegen de ketter weerspanning is: zij is dus per definitie een politieke zaak.⁴⁹"*

---

⁴⁹ MOORE R.I., *La persécution*, o.c., p. 82.